

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ԺԳ. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 18.

1855

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՀՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Հին առեւտրի փառաբանական ու Ստրկոսքեան վիճակը :

Ամէն ժամանակ և ամէն տեղ եղեր են և կան թէ՛ երջանիկ և թէ՛ թշուառ անձինք : Աշխարհքիս սկիզբները մարդուս կու գայ թէ՛ սակաւաթիւ ըլլալով և բնութեան հետ զբաղած կեանք մը ունենալով՝ աւելի երջանիկ եղած պիտի ըլլան . բայց մարդկան բազմանալովն ու իրենց փառասիրութեան կրիցը ետեւէն երթալով՝ այսպիսի երջանկութիւն մը շատ չէր կրնար տեւել . երբոր բռնութիւնը սաստկանալով՝ վիճակաց մէջ անհաւասարութիւն սկսաւ ձգել, երբոր մէկը իշխան ու տէր և մէկալը

հպատակ եղաւ, մանաւանդ երբոր այլ և այլ ազգեր սկսան բաժնուիլ, ու զօրաւորները տկարաց վրայ հարստահարութիւննին աւելցնելով՝ անոնց թշուառութեանը գործիք եղան, իբրեւ թէ ոմանց թշուառանալովը՝ իրենք երջանիկ կրնային ըլլալ : Ասկէց առաջ եկաւ մարդկանց մէջ կարգ կարգ դասերը . ասկէց ոմանք Քաղաքացի և այլք ալ Սարգսի անուանեցան : Այս զանազանութիւնս ամէն հին հեթանոս ազգաց մէջը կար . յայտնի է նաեւ Սուրբ Վրոյց մէջէն թէ ինչպէս Ազիպտացիք

կը հարստահարէին զԵրայեցիս ու իբրեւ զերինները այնպէս կ'աշխատեցնէին զանոնք և ամէն նաև ապօրինաւոր խստութիւնները կը բանեցընէին անոնց : Եւ իսկ Երայեցիք ալ ինչ տեսցէ երկիրը մտնալու ատեն՝ բոլոր Վաբաւոնացիքը իրենց ջուր բերող և փայտ կոտրող ըրին : Կար նաև ուրիշ կերպ ստրկութիւն մը , որ իբրեւ վաճառք կը ծախէին զմարդիկ . և այս սովորութիւնը հէթանոսներէն Հրէից մէջ ալ մտած էր . բայց այս զանազանութիւնս կար Հրէից և հէթանոսաց մէջ , որ Հրէայք աստուածային հրամանով պարտաւորեալ էին վեց տարին լմնալէն վերջը՝ եօթներորդ տարին երբայցի գերինները ազատ թողուլ , առանց ամենևին պահանջմունք մը վրանին դնելու , մանաւանդ թէ պարտական էին լիաձեռն արձրկել զանոնք . ուրիշ բան է՝ թէ որ գերինները իրենց վիճակին վրայ գոհ ըլլալով չուզէնային իրենց տէրերէն բաժնուիլ , այն ատենը տէրը կ'առնէր զիրենք Եստուծոյ ատենը կը հանէր , ու ետքը տանը դրան սեմոցը վրայ եկած՝ անոր աւանջը կը ծակէր , որ անկէջ վերջը կենօքը պարտական կ'ըլլար անոր գերութեան մէջ մնալու : Եւ մանապէս մէկալ հին ազգերու մէջն ալ միօրինակ չէր այս ստրկաց վիճակը , այլ տեղ մը նուազ՝ տեղ մը առաւել խիստ , և ամենքը այլ և այլ կարգեր ու օրէնքներ ունէին :

() տար ազգաց կարգերը յիշատակելէն առաջ՝ դառնանք ազգերնուս , որ ինչպէս կ'երևայ Յունաց և Հռովմայեցւոց խստութիւնները և օրէնքները չունի եղեր քաղաքակցութեան համար : Եւ շահունեաց ժամանակը Բուզանդայ մէջ կը կարգանք որ առանձնական գերութիւն կայ եղեր . վասն զի Ս. Երեսեսի Սեծի ըրած բարեկարգութիւններուն մէջ կը դասէ նաև « Բազումնեղելոց և տառապելոց գերեաց փրկութիւն և գերեզարձ առնէր , զորս ահիւ քարոզութեան փառացն Բրիտոսի զկէս , և զայլս գնովք փրկանօք ազատէր , և յիւրաքանչիւր

տեղիս դարձուցանէր » : Եւ ինչպէս կ'երևի թէ գերեվարք կամ գերեաց տեարք ազատ իշխանութիւն և խստութիւն ալ կրնային բանեցընել անոնց վրայ . բայց ինչ որ 'ի պատմութեանց կը գուշակուի , գերինները թագաւորին կը վերաբերէին , և երբեմն թագաւորը՝ զանոնք կը պարգևէր գերի բերող զօրավարին , ինչպէս որ Երտաշէս Բ պարգևեց Սմբատայ Իւրատեան : Եւրիշ կողմանէ ալ ազգերնուս բազմամարդանալուն և կամ նախարարութեանց ձեւանալուն նայելով՝ կը տեսնենք որ օտարք կու գան աշխարհքնիս կը բնակին ամենևին խտիր մը չունենալով ազգայիններէն , և մանաւանդ թէ կամաց կամաց անոնց հետ խառնուելով՝ ազգային կը դառնային . և այս թէ խաղաղութեան ատեն , ինչպէս Խորենացի իր Պատմութեան մէջ՝ կը յիշատակէ Երտաշէս Բ Հայաստան բազմամարդացը ներու կերպը , որ օտար երկրէ ժողովուրդ բերելով ազգերնիս կ'աճեցընէր . « Հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել , քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս Հայոց եկամուտ բազումածելով յազգս և բնակեցուցանելով 'ի լերինս և 'ի հովիտս և 'ի դաշտս » . և թէ յաղթական պատերազմներէ ետքը , որովհետև շատ անգամ բռնած գերինները կը բերէին և երկիր մը կը շնորհէին անոնց , որով կամաց կամաց ազգին հետ կը միանային : Եւս առաւել գաղթականները , որ շատ աշխարհքներէ եկած են Հայաստան , 'ի Վանանացւոց , Եւրոպաց , Հրէիցմէ , Նիդիկներէն , Եւրպաց , Ղենացմէ , և այլն . և ասոնք ամէնն ալ ազգին հետ խառնուած են առանց մեծ ընդդիմութեան մը . նոյն իսկ մեծամեծ նախարարութեանց շատր գաղթականներէ ձեւացուած են , ինչպէս Բազրատունիք , Գնթունիք , Եւրծրունիք , Սասունք , Սամիկոնեանք , Սանանդացիք , և այլն . և ասոնցմէ կ'իմացուի թէ այն զանազանութիւնը չկայ եղեր ազգայնոց և օ

տարականաց մէջ, ինչպէս Յունացը և Հռովմայեցւոցը, որոնք հիմա պիտի տեսնենք :

Յունաստան, ուր աւելի նշանաւոր էր գերութիւնը, շատ աւելի էին ստրուկները քան քաղաքացիքը. անոր համար ալ վրանին սաստիկ հսկողութիւն ու խստութիւն կը բանեցընէին, որպէս զի կարենան զսպել զանոնք : Լեւոնքի մէջ իրեք դաս կը բաժնուէր ժողովուրդը . Ա. քաղաքացիք . Բ. օտարականները . Իսկ Գ. ստրուկները : Իսկ որ Ղեմետրիոս Փաղերացւոյն հաշուին նայելու ըլլանք, ՃԺԶ ողիմպիական երկու բիւր և հազար քաղաքացի կային, մէկ բիւր օտարական և չորս բիւր ստրուկ . բայց Պերիկղէսի ժամանակը աւելի նուազ էր քաղաքացւոց թիւը : — Բաղաքացի անոնք միայն կը կոչուէին՝ որ ազատ աթենացի հօրէ և մօրմէ ծնած պիտի ըլլային . իսկ թէ որ հայրը քաղաքացի ու մայրը օտարական ըլլար, որդին ալ օտարականաց կարգը կ'անցնէր . այս օրէնքը Պերիկղէս դրաւ, բայց ետքէն երբոր ինքը իր իրեք հարազատ որդիքներէն ալ զըկուեցաւ անոնց մահուամբը՝ զանց ըրաւ այս օրէնքը . մահաւանդ որ ժողովուրդն ալ իրեն անբաւ քրտանցը փոխարէն՝ իրեն հարձ որդին ալ քաղաքացեաց կարգը անցուցին : Երբոր քսան տարեկան կ'ըլլային աթենացի տղաքը, հայրերնին կ'առնէր զիրենք սահմանեալ տեղը կը տանէր . կը ցուցընէր նախ իր և մօրերնուն քաղաքացի ըլլալը, և թէ որ ընդդիմութիւն մը չեղէր և կամ յետ ընդդիմութիւնները լուծուելուն՝ երդմունք կ'ընէր տղան . ասոր ձեւը կ'աւանդեն մեզի Ստրէթոս և Պոլիտեկիս, որ շատ հետաքրքրական է . « Սի զգէնս անարգեցից, և մի դասալիք եղեալ ապրեցայց . մինչ 'ի շունչ յետին 'ի վերայ կրօնից և աշխարհի կռուեցայց, համագունդ ընդ քաղաքացիս և միայնակ՝ եթէ գէպ տայցէ : Սի մատնիչ եղէց և խռովարար հայրենեաց, այլ յօգուտ աշխարհիս ամենայն ջանիւ ճգնեցայց : Դատաւորաց և օրինաց և

ամենայնի՝ որ հասարակաց հաւանութեամբ սահմանեացի՝ եղէց հնազանդ : Ընդդէմ օրինազանցին և անօրինի՝ նախանձ առից օրինաց, և հակառակ կացից նմա միայնակ և ընդ քաղաքացիս : Եւ զհայրենի կրօնս պինդ կալայց, երդուեալ յԱքրաւոս և յԱնիաղիոս և յԱրէս և յԱրամազդ » : Եւս երդման ձեւը հռչակաւ զուրցելէն վերջը՝ հանդեսով զինքը քաղաքացւոց թիւը կ'անցընէին, որ անկէց վերջը ալ իշխանութիւն կ'ունենար քաղաքացւոց մը առանձնաշնորհութիւնները վայելելու, կրնար հասարակաց ժողովքներու մէջ մտնել, քուէ ունենալ, տէրութեան պաշտամանց հասնիլ, և թէ որ հայրը վախճանելու ըլլար՝ անոր ստացուածքը տիրաբար ուղածին պէս մատակարարել : Այդքան զԼատիկէն բազմամարդացընելու համար՝ հոն բնակած օտարականները բոլոր քաղաքացի գրեցին, և գրեթէ հաւասարապատիւ էին քաղաքացւոց . բայց երբոր չափազանց լեցուեցաւ Լատիկէ մարդկան բազմութեամբ, հրաման հանեց Սողոն՝ որ ազատոհմով եկող բնակողները միայն նոյն պատուոյն հասնին, և կամ որոնք որ իրենց հայրենիքէն հալածուելով՝ հոն իրենց ապաստան կը խնդրէին . ետքը աւելի դժուարացուցին, ու միայն մեծ արդիւնք մը ընողին սկսան շնորհել . և վերջապէս այնչափ մեծցաւ Լեւոնքի քաղաքացի ըլլալը, մինչև թագաւորը իբրեւ փառքի մը ցանկալով՝ անոր քաղաքակցութիւնը կը խնդրէին թէ իրենց և թէ իրենց որդւոցը համարինչպէս Եւագորաս Ապրացւոց ու Դիոնեսիոս Սիրակուսացւոց թագաւորները և ուրիշներ ալ : Եւս հռովմայեցւոց բովանդակ պետութեանը Լեւոնացիք իրենց քաղաքակցութեան պատիւը տուին և մեծ խորհուրդներու մէջ մտնելու իշխանութիւն : Բայց անոնց թիւը թէ շատցան խնդրողները, ալ խստիւ սկսան զգուշանալ և դիւրաւ չճնորհել, և անոր համար դժուար օրէնքներ գրին . անանկ որ ժողովրդեան հրովարտակովը միայն քաղաքացւոց պա-

տիւ չէր կրնար առնել մէկը , այլ պէտք էր որ նոյն հրովարտակը դարձեալ վեց հազար քաղաքացւոյ ստորագրուածեամբը հաստատուէր . և այս հաստատութենէն վերջնալ կրնար նաև յետին ողորմելի քաղաքացին դատախազել զանիկայ , ու ինչուան ժողովորդեան վճիռը պարապը հանել : Եւսպիսի խստութիւն բանեցընելով Լ. Թէնացիք՝ և ոչ Ս. Կեդոնացւոյ Պերդիկկաս Թագաւորին շնորհեցին այս պատիւը , Թէպէտ և արժանաւոր էր իր խնդրոյն : Բայց այս խստութիւնը միշտ մինչև ետքը նոյն չափուն մէջ չմնաց , այլ երթալով Թուլացաւ . և վերջը ինչուան այնպիսիք այս պատուոյս կ'արժանաւորէին , որ անկէց ետքը անարգութիւն էր մանաւանդ Լ. Թէնքի քաղաքացի ըլլալը :

Իսկ եկք անոնք կ'ըսուէին , որ օտար աշխարհքներէ կու գային ու Լ. Թէնք կամ Ետտիկէ կը բնակէին՝ վաճառականութեան և կամ արուեստի պատճառաւ . և ասոնք Թէպէտ ազատ էին քաղաքացւոյ պէս , բայց ամենեւին չէին կրնար տէրութեան կառավարութեանը մէջ մտնել , ժողովքի մէջ քուէ տալ , և կամ իշխանութեան ու պատուոյ հասնիլ . մանաւանդ Թէ ընկճուած ու արհամարհեալ էին , և կըրօնական պաշտամանց ատեն , ինչպէս նաև քաղաքական հանդիսից Ժամանակ՝ իրենք բոլորովին քաղաքացոյց մէջ զատուած կը նստէին : Եւ մէն օտարական , ինչպէս որ Տերենտիոս կ'աւանդէ , պէտք էր որ մէկ քաղաքացի մը երաշխաւոր բռնէր . դարձեալ գլխահարկ կու տային Թէ իրենց և Թէ իրենց որդւոցը համար . և անանկ խիստ էր այս օրէնքը՝ որ եթէ մէկը չհատուցանէր գլխահարկը , կը կորսնցընէր ստացուածքն ու ազատութիւնը և իբրեւ ստրուկ կը վաճառէին զանիկայ : Եւսպէս Վսենոկրատ անուանի իմաստասէրը աղքատ ըլլալուն՝ երբոր անգամ մը չկրցաւ իր գլխահարկը տալ , հարկահանաց ձեռքը ինկած բանտ կ'երթար . ճամբան Լիզուրկոս ճար-

տարախօսը հանդիպեցաւ , և անոր գլխահարկը վճարելով՝ ազատեց հարկահանաց ձեռքէն : Եւ ինչպէս որ Յունաց իմաստասիրաց բերանը միշտ ճարտար խօսքերով լեցուն էր , այսպէս Վսենոկրատ երբոր ժամանակ անցնելով իր ազատարարին որդւոյն հանդիպեցաւ՝ դարձաւ ըսաւ անոր . “ Տօրմէդ ընդունած շնորհքս՝ ահաւասիկ տոկոսեօք կը հատուցանեմ , վասն զի իմ պատճառաւս հիմա ամէն տեղ կը փառաւորուի ” : Բայց երբոր երկարատև պատերազմներով քաղաքացւոյ շատը կը ջարդուէր , օտարականները քաղաքացւոյ Թիւր կ'անցընէր տէրութիւնը . սակայն Թէ որ մէկը խարդախութեամբ ուղենար զանիկայ ձեռք ձգել , իբրեւ ստրուկ կը ծախէին այնպիսին :

Եւսնցմէ ետքը կու գային ստրուկներ , որ Թէպէտ քան զամենքը Թշուառ էին , բայց Լ. Թէնքի մէջ քան զայլ ամենայն երկիր բարեբախտ էին . վասն զի Լ. Թէնացիք իրենց քաղցր բարքով շատ գուժ ու մարդասիրութիւն կը ցուցընէին գերեաց . շատ անգամ տէրերը տեսնելով անոնց տիրասիրութիւն ու լաւ ծառայութիւնը , ազատ կը Թողուին զանոնք . դարձեալ գերիները կրնային ազատիլ՝ իրենց փրկանքը տալով . բայց այս ազատած ստրուկները ոչ երբէք քաղաքացւոյ կարգը կը սեպուէին ու քաղաքացւոյ պատիւ կ'ընդունէին , այլ օտարականաց . և Թէ որ ազատելէն վերջը ապերախտ զրոնուէին իրենց տիրոջը , դարձեալ ստրուկ կ'ընէին զանոնք : Տերերը ամենայն իշխանութիւն ունէին իրենց գերեացը վրայ , ու կրնային անոնց յանցանացը համար զիրենք շատ կերպ պատիժներով պատժել , բայց միայն սպաննելու իշխանութիւն չունէին . սակայն Թէ որ չափը անցընէին այս խստութեանը , գերիները դատաստանի կ'ելլէին անոնց դէմ , և Թէ որ դատաստանի մէջ յաղթէին՝ կը մերժէին զանոնք և ուրիշի կը ծախուէին . նմանապէս այսպիսի նեղեալները իշխանութիւն ունէին (Դեպքսի տաճարը ասպաւինելու՝ իրենց ա-

ւելի մարդասիրագոյն տէր մը խնդրե-
լու համար . անոր համար այս չափա-
զանց բանեցուցած քաղցրութեւր պատ-
ճառաւ՝ Լ. թէնացիք գերիները ստամ-
բակ կը դարձնեն կ'ըսէին : Գերիներ-
ը քաղաքացւոյ թիւն ալ կ'անցնէին ,
երբոր զինուորի հարկաւորութիւն ըլ-
լալով՝ իրենք զինուորութեան կ'եր-
թային . այն ատեն հասարակաց շնորհ-
քովը՝ ամենքն ալ մէկէն քաղաքացւոյ
թիւը կը սեպուէին :

Իսկ Սպարտա՝ օտարականները ամե-
նէին կերպով մը քաղաքացւոյ թուոյն
մէջ չէին կրնար անցնիլ , և ոչ ալ պարզ
քաղաքական ժողովքի մէջ մտնել : Գե-
րիները կրնային քաղաքացւոյ պատիւ
առնել՝ թէ որ խիստ արգիւնաւոր գործք
մը ընելու ըլլային պետութեան . այն ա-
տեն իրենց որդիքի ալ Սպարտացւոյ պէս
իրաւունք կը ստանային մինչև պետու-
պաշտամանց հասնելու : Իսկ ինչպէս
որ Սպարտացւոյ օրէնքները խիստ էին
ամէն հասակի անձանց , այսպէս ևս ա-
ռաւել գերեաց վրայ խստութիւն կը
բանեցնէին : Եղոսացւոյ վրայ բանե-
ցուցած խստութիւննին ու անգթու-
թիւննին խեղճ ու սրտէ վեր է : Ե-
ղոսացիք Սպարտացւոյ գերի էին ու ա-
նոնց երկիր կը բանէին . շատ անգամ
կը գինովցնէին զասոնք իրենց տէրե-
րը , որպէս զի այնպէս գինովցած իրենց
որդւոյրը ցուցնելով զանոնք՝ այն ա-
նարգ ու ամօթալի ախտէն զզուեցնեն
զիրենք . և իբրև թէ միշտ ապստամ-
բելու կը ջանան՝ բռնամահ շատ անգամ
կը սպաննէր անոնցմէ տէրութիւնը :
Եր պատմէ (Թուկիդիտէս թէ անգամ
մը երկու հազար գերի սպաննուեր են ,
և ինչուան իրենց տէրերն ալ չեն իմա-
ցեր ինչպէս սպաննուելնին : Եւսպիսի
անգթութիւն բանեցնելէն վերջը Ե-
ղոսացւոյ գէմ , անկէց ետև օրինաւոր
էր իրենց կասկածիլ Եղոսացւոյմէ . և
անգամ մը երբոր իրենց Երբիդամոս
թագաւորին ժամանակը ահագին ու
չսուած շարժ մը եղաւ Սպարտա ,
մինչև երկրին յատակները պատուտե-
լով՝ շատ տեղեր գետին անցան և զրե-

թէ բոլոր Սպարտա կործանեցաւ , Ե-
ղոսացիք ասիկայ իրենց յարմար առիթ
սեպելով ազատութիւն գտնալու այն-
պիսի անգութներու ձեռքէն՝ վրանին
յարձրկեցան սասանութեանէ ապրած-
ները սրէ անցնելու : Եւ անկէց վերջն
ալ ուրիշ շրջակայ ազգաց հետ միաբա-
նելով , մանաւանդ Սեսենիացւոյ հետ ,
շատ փնաս հասուցին Սպարտացւոյ :
Եւս աստիճանի էր Սպարտացւոյ ան-
գթութիւնը գերեաց վրայ , որով շատ
անգամ կորստեան վտանգի մէջ ձգե-
ցին իրենց տէրութիւնը :

Եւ թէնքի ու Սպարտայի պէս հռով-
մայ մէջ ալ մեծ զանազանութիւն կար
քաղաքացւոյ ու գերեաց մէջ : հռովմ
անհամար էր գերեաց թիւը . Եւնոս
կտաւիանոս միայն հազարէն աւելի
գերի ունէր , և ամենքը իրենց պարծանք
կը համարէին բազմութիւ գերեաց տէր
ըլլալը : Եւ այս գերիները իրեք կարգ
կը բաժնուէին . Ա. անոնք որ պատերազ
մի մէջ կը բռնէին . ու երբոր յաղթանա-
կաւ բանակը հռովմ կը դառնար , զօրա-
վարը իբրև իրեն քաջութեւր նշան՝ յաղ-
թուած թագաւորներն ու թագուհի-
ները իրենց որդւոյրը հետ մէկտեղ
իր յաղթական կառացը ետևէն բերել
կու տար . նմանապէս բոլոր մէկալ գե-
րիները : Իսկ Բ. կարգի գերիներն էին
անոնք , որ վաճառականները կը բերէին
կը ծախէին . ասոնց գլուխը ծաղկէ պսակ
մը դրած այնպէս հասարակաց տե-
ղուանքը կը հանէին , և այս պսակը կը
նշանակէր ծախողին անոր վրայ երաշ-
խաւորութիւնը . իսկ թէ որ ծախողը
չուզէնար անոր երաշխաւոր ըլլալ , փո-
խանակ ծաղկէ պսակին՝ պարզ գըլ-
խարկ մը կ'անցնէր գլուխը : Գ. դասէն
էին անոնք , որ իրենց տիրոջը տունը
կը ծնանէին . ամենէն աւելի բարե-
բախտ էին ասոնք , վասն զի շարունակ
ծառայութիւնը՝ գերութեան ծանր լու-
ծը կը թեթեւցնէր իրենց : Տէրերը
բացարձակ իշխանութիւն ունէին գե-
րեաց վրայ , ինչուան անոնց կենացը
վրայ ալ , առանց ամենեւին պատասխա-
նատուութեան մը : Եւոր համար որ

չափ անգամ ողորմելի գերիները հրապարակները ինկած գլխով թիւն կը պաղատէին անցնողներէն . որովհետեւ հալուածները այս իրենց ազատութեամբ շատ բարբարոսութեամբ կը վարուէին անոնց հետ , և անգլխով չկար որ այն խեղճերուն դէմ չբանեցնէին . մինչև անգամ մը ասոնց ճարերնին հատած ու յուսահատած՝ Սիկիլիոյ մէջ բնակող բազմութիւն գերեաց հետ միաբանելով ապստամբեցան և աւազակութեամբ շատ շփոթութիւն ու փնաս հասուցին հռովմայեցոյ : Բնկէ հռովմայեցիք ալ սաստիկ զգուշութիւն կ'ընէին գերեաց . ամենևին թող չէին տար որ բազմութիւն մէկտեղ ժողովուն . բոլորովին արգիլուած էր անոնց վրանին գէնք կրելը : Բայց այս առաւելութիւնս միայն ունէին , որ խելքով ու արդիւնքով դիւրաւ քաղաքակցութիւնը կրնային ձեռք բերել , մանաւանդ պատերազմներու ատեն . ինչպէս անգամ մը ծերակոյտը ութը հազար մէկտեղ պատերազմի խաւրելով՝ խոստացաւ անոնց , որ եթէ քաջութեամբ պատերազմին՝ կ'ազատէ զիրենք գերութենէ . և ետքը երբոր մեծաւ քաջութեամբ ու յաղթութեամբ լմնցաւ պատերազմը , իրենց Վրակքոս զօրավարը մէկէն իրենց ազատութիւն շնորհեց : Սակայն թէպէտ ազատութիւն ու քաղաքակցութիւն ալ կը ստանային , բայց աւելի նուաստ պաշտամանց միայն կրնային հասնիլ , և չէին կրնար բնիկ հռովմայեցոյ մը հետ ամուսնանալ :

Սրչափ որ թշուառ էր ու անարգ գերեաց կեանքը , այնչափ ալ ընդ հակառակն շատ մեծ փառք և պատիւ էր քաղաքացի ըլլալը . անանկ որ մինչև իրենց հռովմայ քաղաքակցութեան աւսուամբը միայն կը դողացնէին զուրիշները . երբ Պօղոս առաքեալը ծեծեցին ու բանտ զրին Սակեդոնացիք , և վերջը երբոր լռելեայն բանտէն արձրկել կու տային , կը դառնայ Պօղոս ու կ'ըսէ . « Գան հարեալ զմեզ հրապարակաւ արս անմեղս հռովմայեցիս արկին 'ի բանտ՝ և արդ լռելեայն հանէն զմեզ .

ոչ այդպէս , այլ եկեսցեն ինքեանք իսկ հանցեն զմեզ » . այդպիսի վեհութիւն մը առնելէն վերջը՝ արդարեւ կ'աժէր հռովմայ քաղաքացի ըլլալը : Սիկիլիոս հռովմայեցի քաջ հարիւրապետն ալ տեսնելով որ իր աղջիկը իբրեւ գերի պիտի յափշտակէին Վապիոսի կիրքը յագեցնելու համար , դատաստանին մէջ սուրբ անոր սիրտը խոթեց , որպէս զի գերի չկարծուի ու ազատ մեռնի բռնաւորին ձեռքէն : Բայց Խաւնէրն ալ ինդրեցին այս պատիւը իրենց բովանդակ ազգին համար , և երբոր հռովմայեցիք յանձն չառին շնորհելը՝ բռնութեամբ ու պատերազմներով ըստիպեցին զանոնք ակամայ յանձն առնել : Սկզբան հռովմայ ծնածները միայն հռովմայ քաղաքացի կը կոչուէին . ետքէն որ ազգերուն որ կը յաղթէին՝ զանոնք ալ քաղաքացի կը գրէին . բայց կամաց կամաց դժուարացաւ այս պատիւս ընդունելը , մինչև ոչ միայն ազգաց , այլ նաև առանձնականաց ալ սկըսան չտալ , ինչուան մեծ փառաւոր գործք մը չընէին : Իսկ թէ որ այս կտրձութիւնը քաղաքացի մը ընէր՝ ընդարձակ երկիրներ նուաճելով , իրեն պատուոյ համար նոյն երկրին անուամբը զինքը կ'անուանէին , ինչպէս Սկիպիոն Վիրիկեցի անուամբ պատուեցաւ . նոյնպէս նաև իրմէ առաջ կը յիշատակէ Տիտոս Լիւիոս զՎարկիոս , որ Վորիոն քաղաքին պաշարման ատեն ըրած մեծ քաջութեանը համար՝ Վորիոլանոս անուանեցին :

ԱՌԱԿ

Փայտահարքն և Ծառք :

Փայտահարքն առին զփայտահատքն , որ է կացին , և գնացին մահին 'ի մայրին և սկսան կոտորել զծառքն . և ծառքն ասէն . Ձիւնչէ այս զոր գործեն : Եւ նոճին ասէ . Վայ մեզ , եղբայրք . զի կոթքն 'ի մեզանէ է՝ որ կոտորեն զմեզ :

Յուցանէ առակս թէ մարդ՝ մի տար դու 'ի քէն զէն հակառակորդին , որ գայ և նովաւ սպանցէ զքեզ :

ՎԱՐԴԱՆ